

s'han incorporat com a professionals en pràctiques agroecològiques, amb dones que practiquen un consum ecològic, preocupades pels efectes negatius de les substàncies tòxiques, especialment negatives per al cos femení. També reivindica la necessitat que les noves professions generades en l'àmbit de la sostenibilitat incorporin les dones, d'aquesta manera es combinarien polítiques ambientals i accions positives per la igualtat entre gèneres.

Per a Puleo, l'ecofeminisme necessita distanciar-se de discursos antitecnològics sobre un tema tan urgent com el control demogràfic, que porten a considerar les tecnologies reproductives modernes com una manipulació del cos femení, i considera que el que cal és afirmar l'accés de les dones a la plena autonomia en matèria reproductiva.

En relació amb l'ètica de l'atenció a les altres persones, Puleo apunta cap a una ètica de l'atenció «postgenèrica» i «ecològica», en tant que esdevingui una ètica universal que impliqui també els homes.

L'autora també considera fonamental aplicar el *mainstreaming* de gènere a l'educació ambiental. Critica que

l'educació ambiental es formulí únicament des d'una visió «científica» i no valori ni expressi plenament els sentiments empàtics cap a la natura no humana.

Finalment, la proposta ecofeminista que Puleo sintetitza en aquest darrer capítol ha d'aprendre de la interculturalitat, no entesa com una multiculturalitat que beatifica qualsevol pràctica basada en la tradició, sinó com un mecanisme reflexiu que ens permet ser crítics amb altres persones i amb nosaltres mateixos.

El llibre conclou aquesta exhaustiva reflexió sobre l'ecofeminisme amb una última proposta il·lustrada «para otro mundo posible»: renovar el lema revolucionari que va obrir la porta a les democràcies europees a la Revolució Francesa («Llibertat, igualtat i fraternitat»), per adaptar-lo als nous temps, integrant, en aquesta nova versió, els aprenentatges de l'ecologisme i el feminisme: «Llibertat, igualtat i sostenibilitat».

Mercè Agüera Cabo
maguera2@xtec.cat

ROSS, Andrew (2011)

Bird on Fire: Lessons from the world's least sustainable city

Nova York: Oxford University Press, XI + 297 p.

ISBN: 978-0-19-982826-5

Cada vegada trobem més exemples de com el medi ambient ha esdevingut un terreny clau en la lluita social. Els discursos hegemònics sobre la pretesa culpabilitat dels humans com a espècie en el deteriorament del planeta es veuen esmicolats per la realitat del que persones com Joan Martínez Alier o David Harvey han anomenat «lluites socioecològiques» o altres, com Mike Davis i l'autor d'aquest llibre, han considerat una nova i punyent manifestació de la

lluita de classes sense més embuts. Efectivament, moviments com el de la justícia ambiental o justícia ecològica són només la punta de l'iceberg d'un conflicte que potser condemnarà bona part de la humanitat a una situació cada cop més miserable, mentre que l'altra part, molt més petita però també molt més poderosa, intentarà continuar-se apropiant, per al seu propi benefici i exclusivitat, dels recursos ambientals del planeta, tal com ha anat fent fins ara.

Aquest és, en síntesi, l'argument central del llibre escrit per Andrew Ross, professor d'anàlisi social i cultural de la Universitat de Nova York. *Bird on Fire* té, com a estudi de cas, la ciutat de Phoenix, a l'estat d'Arizona (oest dels EUA). Phoenix forma una taca urbana de gairebé 2.600 km² (més de 44.000 km² si s'inclou tota l'àrea central de l'Estat) que representa, com diu el subtítol, un autèntic malson de tot el que seria ambientalment correcte: creixement urbà difús; despesa energètica enorme per part de cotxes i llars, on l'aire condicionat regna sense fre; enorme malbaratament hídric a causa de l'extensió de gespes i piscines; un llegat de contaminació i toxicitat vinculat amb les pretesament netes tecnologies industrials noves, i una polarització social en augment en què l'immigrant és directament qualificat, ras i curt, com a delinqüent. I tot això amanit amb una política local i regional ferotgement identificada amb els valors socials més individualistes i reaccionaris.

El llibre és el producte d'una recerca exhaustiva de dos anys de durada que inclou més de dues-centes entrevistes amb tota mena d'actors (polítics locals i regionals, empresaris, activistes cívics i ambientals, acadèmics, etc.), amb el suport d'una base documental (acadèmica i no acadèmica) excel·lent. L'objectiu és clar (p. 18): partint del que seria el pitjor escenari possible en termes ambientals i també socials, quin full de ruta caldria seguir per convertir Phoenix en una ciutat sostenible i fer, així, que la ciutat, en honor al seu nom, renasqués d'entre les cendres del malson socioambiental en què es troba?

Ja en el capítol introductorí queda molt clar que Ross s'identifica amb la definició més progressista de la sostenibilitat, aquella que lluita per considerar l'equitat territorial i social com a indesitjable de les qüestions ambientals. Altrament, no farem sinó crear *ecoapartheids*, on els rics i els conscienciats del planeta

estarem calculant obsessivament les nostres petjades de carboni, aigua i vés a saber què més, a la vegada que la resta de la humanitat malda per sobreviure.

No és gens estrany que el primer capítol del llibre agafi l'aigua i la gestió que se'n fa com a punt de referència. En aquest cas, Ross examina el trencaclosques de viure (els més benestants) amb una despesa hídrica de més de 1.000 litres per persona i dia en un lloc on la precipitació mitjana anual tot just supera els 200 mm. Per descomptat, la resposta es troba en la tecnologia i, molt especialment, en el Central Arizona Project, un transvasament del riu Colorado que bombeja aigua a la ciutat des de l'any 1980. No és possible entendre el desenvolupament modern de la ciutat sense aquests tipus d'actuacions que, com les autopistes i les centrals elèctriques, han estat paradoxalment possibles gràcies a una massiva injecció de diner públic en l'economia d'Arizona. El poder del discurs, però, aconsegeix obviar aquest fet i glorificar, en canvi, l'individualisme extrem i l'hostilitat cap a tot allò que és col·lectiu. Ross aborda un angle interessant vinculat amb la qüestió cabdal de l'aigua, que és la relació entre el col·lapse de la civilització *hohokam*, que visqué en aquestes contrades i que va desaparèixer cap al segle XV, i el possible col·lapse del Phoenix actual per un esgotament progressiu dels recursos hídrics. L'argument, típicament malthusià, és prou clar, però el més preocupant són certes opinions que relacionen el col·lapse dels *hohokam* amb un procés de creixement demogràfic excessiu generat per l'arribada d'immigrants. No és difícil traçar un paral·lelisme amb la situació dominant avui de rebuig i càstig a la immigració, i l'autor ho fa de manera molt explícita al capítol 6, però ja aquí Ross nota com s'utilitza (i es tergiversa) la història per justificar decisions polítiques ben actuals.

La història socioambiental de Phoenix no es pot entendre sense el pes determi-

nant que ha tingut la ideologia del creixement. El creixement és bo per a tothom i s'ha convertit en un axioma acceptat sense crítica, i més encara als EUA, malgrat moviments com l'anomenat *smart growth*. Per descomptat, a Arizona, aquesta ideologia encara és més forta, així, l'any 1999, el 70 per cent dels votants, en una consulta sobre aquesta qüestió, es declararen contraris a qualsevol legislació que limités el creixement. A partir de l'any 2007, però, i amb el col·lapse immobiliari que enfonsa l'economia de la ciutat, l'enfocament canvia i ara el creixement ha de ser «verd». D'aquesta manera, Arizona i els seus polítics es passen, de manera més o menys entusiasta, a la sostenibilitat. En aquest cas, Ross denuncia, com ho farà en altres capítols del llibre, com els carrils bici, el compostatge, el reciclatge local, la revitalització del *downtown*, els mercats agrícoles locals, el comerç de proximitat, etc. passen per davant de necessitats més bàsiques per a molts habitants de Phoenix, com ara l'habitatge, la seguretat, l'educació, la salut o un lloc de treball digne (p. 70). Potser és una mica injust per part de Ross confrontar aquests dos mons d'una manera tan dràstica, però no hi ha cap mena de dubte que la sostenibilitat no pot existir sense una distribució més justa dels equips i dels serveis de caire social.

Un maldecap recurrent per als gestors urbans (no només nord-americans, per cert) és què cal fer amb els espais centrals abandonats i degradats de les ciutats. Ross ens comenta com les alternatives per millorar la situació dels *downtowns* han anat des de la construcció de grans instal·lacions esportives o culturals fins a la creació d'un ambient favorable a la gentrificació productiva i l'atracció de talent (via Richard Florida i les seves «ciutats creatives») i, darrerament, tot el que té a veure amb la indústria verda. A Phoenix, curiosament, han estat artistes d'origen anglosaxó i, per tant, de certa projecció mediàtica, els que més han lluitat per conservar uns espais centrals

dignes i sostenibles. Des del govern de la ciutat, però, s'estima que la construcció d'una ciutat «verda» no ha de procedir de «baix a dalt», com propugna la comunitat d'artistes, sinó que ha d'anar de «dalt a baix», amb l'ajut expert del món acadèmic. En aquests plans, mai no figuren els «altres» habitants del *downtown*, les comunitats d'ingressos baixos que no es poden permetre ni cotxes, ni aires condicionats, ni hipoteques, i que, per tant, tenen petjades de carboni extraordinàriament baixes. A la pàgina 113, Ross hi fa una de les observacions més punyents de tot el llibre, en notar com són les comunitats immigrants d'origen indígena (com ara els mexicans i els centreamericans de Phoenix) les que han recuperat els espais centrals abandonats i degradats i els han convertit en llocs vius, diversos i econòmicament revitalitzats, amb tallers i comerços de tipus familiar. De nou, aquest moviment, totalment ignorat pels discursos oficials, diu molt més en favor de la sostenibilitat que totes les iniciatives relacionades amb el *green growth*.

El capítol 4 deixa els suburbis rics i els espais centrals més o menys «verds» per centrar-se en la cara fosca de la ciutat, sovint molt desconeguda. I és que Phoenix no és només una de les capitals del creixement dispers i de la baixa densitat acompanyada per jardins, piscines i camps de golf. És, també, com ens documenta l'autor, una de les ciutats nord-americanes amb el pitjor llegat de toxicitat i contaminació industrial que es remunta a la dècada de 1930 i que ha fet del South Phoenix una de les àrees amb una concentració més gran d'indústries tòxiques i perilloses, moltes de les quals estan vinculades a la microelectrònica. Significativament, Ross descriu un accident en una empresa que subministrava productes químics per a les piscines i els jardins del Phoenix ric i que va enviar centenars de persones als hospitals. En aquest capítol, s'entra plenament en temes de justícia ambiental, i de les con-

verses amb activistes urbans es desprèn, un cop més, que les lluites ambientals són, abans de res, lluites socials i que el conflicte entre classes socials es troba al cor de la conflictivitat ambiental. Tot aquest llegat tòxic representa també un recordatori amarg de l'oblit de les generacions actuals i passades que han patit els costos del creixement en relació amb unes generacions futures que no se sap ben bé com seran ni com es distribuiran socialment. Tampoc no està del tot clar que la nova indústria verda (i hi ha tot un capítol dedicat a examinar el rerefons polític de l'energia solar) sigui ambientalment saludable. Al contrari, els panells d'energia solar, per exemple, es basen en la tecnologia del silici, igual que ho féu la microelectrònica de dècades passades. Aquest element químic provoca efectes devastadors sobre la qualitat de l'aire i de les aigües.

Tanmateix, on la lluita de classes de contingut ambiental es veu amb més nitidesa és a les polítiques d'immigració. Al capítol 6, l'autor examina el que s'ha qualificat com una de les lleis més clarament racistes de la història: la Llei sobre immigració de l'Estat d'Arizona, de l'any 2010. Segons els seus detractors, la llei identifica immigració amb delinqüència i tracta els immigrants com a delinqüents, amb la qual cosa atorga un paper central a la repressió pura i dura exemplificada en la figura del xèrif Joe Arpaio, gairebé un estereotip de les pel·lícules de l'oest. La interpretació que fa Ross d'aquesta llei és clarament ambiental. D'una banda, el tractat NAFTA ha contribuït a expulsar de les seves terres sis milions de camperols mexicans incapaços de competir amb els preus rebentats de la supersubvencionada agricultura nord-americana que inunda Mèxic i altres països de menjar barat. De l'altra, Ross hi afegeix també problemes creixents d'erosió del sòl, de sequera, etc., derivats del canvi climàtic com a factor clau en l'emigració camperola cap als EUA. Si

bé, en aquest darrer cas, el to és potser una mica exagerat (es parla de «refugiats climàtics», un concepte encara molt més mediàtic que científic), sí que és cert que la llei d'immigració d'Arizona no fa res més que reflectir un pànic creixent de la població blanca i rica a perdre els seus privilegis i uns recursos que ha monopolitzat durant dècades davant els nousvinguts. De fet, més endavant, Ross vincularà l'ofensiva neoliberal que comença a mitjan dècada de 1970 amb clàssics de la literatura ambiental socialment més equívoca, com ara l'Informe del Club de Roma de 1972 i els pronòstics apocalíptics que va llançar sobre el futur de la humanitat.

Aquesta interpretació ambiental de la immigració no és exclusiva de l'autor. De fet, Ross denuncia com una coalició ben estranya i poc clara d'entitats oposades a la immigració, entre elles l'anomenada FAIR (Federation for American Immigration Reform), fa servir arguments ambientals per negar drets als immigrants en una posició que algú molt acuradament ha definit com «l'ambientalització de l'odi» (p. 189). Alguns arguments en aquest sentit serien que els immigrants encara contribueixen més al creixement difús o que els immigrants degraden els ecosistemes desèrtics llençant papers i llaunes. Com si la construcció del mur que vol impedir la immigració il·legal no fes molt més mal a la mobilitat de la fauna del desert que qualsevol paper o llauna! Però el missatge queda clar, ja que la defensa d'un medi prísti s'identifica amb la defensa de la puresa racial (p. 192).

Amb tot, Ross també vol destacar la lluita social contra aquest malthusianisme gens encobert, i els darrers dos capítols del llibre volen oferir una realitat mostrant que la construcció de futurs socioambientals alternatius és possible. Mitjançant l'exemple de l'agricultura urbana de proximitat, baixa en carboni i socialment molt equitativa, que aprofita els intersticis de la ciutat difusa i també

amb l'exemple de la recuperació de drets de propietat sobre l'aigua per part de comunitats indígenes, Ross llença un missatge molt clar en aquest sentit. Ens vol dir que sí que hi ha alternatives per al renaixement de Phoenix.

El llibre està molt ben documentat i escrit amb claredat. A més a més, els temes que planteja són ben importants i actuals. Phoenix potser és una mica lluny de casa nostra, però els conflictes als quals s'han d'enfrontar els seus habitants també els patim o els patirem aquí aviat. El llibre insisteix, una vegada rere una altra, a remarcar que la clau de volta de la sos-

tenibilitat es troba en la justícia social i que sense justícia social la sostenibilitat pot quedar en poca cosa més que un exercici d'anar afegint innovacions verdes a les nostres vides com si fossin «[...] aplicacions mòbils en els nostres telèfons intel·ligents» (p. 250).

David Sauri

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 david.sauri@uab.cat

SERRES, Michel (2011)

Habiter

París: Éditions Le Pommier, 192 p.

ISBN: 978-2-7465-0569-8

Michel Serres, filòsof y escritor, no es ningún desconocido para aquellas personas interesadas en la epistemología o la historia y la filosofía de la ciencia. Ha escrito también varias obras que, de manera más directa, pretenden cuestionar e interpretar temáticas geográficas. *La légende des Anges* (1993), *Les origines de la géométrie* (1993), *Atlas* (1994) —traducido por Cátedra en 1995—, *Le mal propre: Polluer pour s'approprier?* (2008) son buenos ejemplos de ello. Además, representa una fuente de inspiración importante por los protagonistas del «giro performativo» en geografía (por ejemplo: Crang y Thrift, 2000; Thrift, 1996).

Habiter, al igual que la figura de su autor, pensador polifacético, algo heterodoxo y cultivador de un saber desacomplejado, es un libro laberíntico y soñador. Este último aspecto está reforzado por las abundantes y espléndidas fotografías e imágenes que jalonan el texto. Aunque el autor nos acompaña —ya que comparte con nosotros los paisajes vivenciales que alimentan su recorrido— a través de

algunas categorías maestras que podrían parecer opuestas y estables (por ejemplo: fauna y flora; geometría y topografía; urbano y rural, y Júpiter, Marso y Quirino), nunca falta el dilema, la sorpresa y la fecundación de las ideas. ¡Con Serres, el marinero vive en el viento y el aeronauta, en el agua! Así que los humanos, móviles como la fauna pero habitantes como árboles, nos encontramos en esta intersección fecunda en la que el autor nos anima a alimentar nuestro recorrido futuro. En efecto, con Serres ya no vale la ley de la exclusión del tercero, el otro, protegiendo la pureza identitaria fundamentada en un lugar exclusivo (p. 72), sino que, bajo sus juegos de palabras e imágenes, aparece una hibridez aperturista.

Tejiendo las palabras como la mujer —figura importante de *Habiter*— tejía antiguamente sobre su telar, inmóvil en cuerpo, pero vagabundeando por el espacio de la visión, Serres nos presenta —escribiendo, también, inmóvil frente a su ordenador, pero errando en múltiples espacios y épocas— una reflexión sobre el